

Virágba borult vackorfa

[Bereczky János: A magyar népdal új stílusa I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest 2013]

Tudjuk, nagy dolgok néha egyszerű felismerésekből születnek. A tudományokban az egyszerű felismerésekhez kérdések vezetnek, vagy az egyszerű felismeréseket kérdések helyettesíthetik. Bereczky János több mint 20 évvel ezelőtt egészen egyszerű, magától értődő kérdést tett fel, amelyet addig a magyar muzikológia és etnomuzikológia párosa nem válaszolt meg megnyugtatóan. A kérdés a Bartók által már egész korán, még az I. világháború vége előtt a magyar népdalok között elkülönített új stílusra vonatkozott: tulajdonképpen milyen idős is ez az új stílus, mennyire öreg, vagy ha tetszik mennyire fiatal? Bereczky kérdésfeltevésének idejében különböző álláspontok, hipotézisek, megközelítések ütköztek, és elég jellemző módon nagyjából a nézetek frontvonalát a népzene kutatók és a zenetörténészek között lehetett meghúzni. Amennyire persze a kérdést egyszerű volt feltenni, a tudományosan megalapozott választ annál nagyobb körültekintéssel kellett megadni. Ehhez pedig ennek az egész stílustömbnek a feltárására, stílustörténeti rétegeinek elhatárolására volt szükség, vagyis a mintegy 60.000 adat típusokba rendezésére, zenei jellegzetességeik meghatározására.

Miközben a magyar népzene kutatás évtizedeken át hatalmas szellemi energiát fektetett a bartóki A és C osztályba tartozó dallamok rendszerezésébe, az új stílusra feltűnően kevés figyelem jutott. A nem új stílusú anyagnak a zenei típusok szerinti kritikai összkiadása, *A Magyar Népzene Tára* sorozat keretében már fél évszázada folyik, az időközben kialakított Dobszay–Szendrei-féle stílusokba sorolt típusrendjének pedig negyed századdal ezelőtt jelent meg az első kötete (a második előkészítése jelenleg OTKA pályázat keretében zajlik). Felismerve, érzékelve a kutatás eme aránytalanságát Bereczky a rendezési munkákban szerzett addigi tapasztalatai alapján elindította az új stílus átfogó kutatási és rendszerezési programját. Két évtized, nagyjából egy kutatói életpálya fele alatt megszületett az a magnum opus, amelyet most négy kötetben testet öltve kezünkbe vehetünk.

Bereczky munkája nem *A Magyar Népzene Tára* koncepciója szerinti zenei rendben közreadott kritikai összkiadás, hanem a Dobszay László és Szendrei Janka által 1983-ban publikált *A magyar népdaltípusok katalógusához* hasonló kiadvány, az MTA BTK Zenetudományi Intézet népzenei gyűjteményében őrzött és lejegyzett új stílusú dallamok típusait bemutató katalógus. Egy-egy típust egy-két, esetleg néhány dallam képvisel, azaz nem ad számot az adott típusba tartozó összes adatról, viszont teljes körűen tájékoztat a magyar új stílus anyagáról. Vezérkönyve az első kötet, amelynek nyitányaként alapos és részletekbe menő tanulmányt olvashatunk az új stílus fejlődéstörténetéről, beleértve a stílus kutatástörténetét is. Az új stílus felfedezése és definiálása, valamint a stílus régiségéről szóló vita és álláspontok ismertetését követően a stílus egyes meghatározó zenei paramétereit (szerkezet, ritmika, sorzárlat stb.) vizsgálja megjelenésük és elterjedésük szerint. Kutatási módszere két történeti szálon fut. Az egyik a XIX. századi kiadványok, kéziratok áttekintése, hogy az új stílura jellemző zenei jegyek hol és mikor, illetve milyen gyakorisággal jelennek meg. A másik a történelmi eseményekhez, a kor ismert történeti személyeihez kapcsolódó dallamok feltérképezése, melyek segítségével szintén időpontokhoz tudjuk kötni az egyes jellegzetességek feltűnését, elszaporodását. Bereczky kutatásainak fontos vezérelve Vargyas korábbi axiómája: *egy elem és egy-egy elszigetelt példa még nem stílus, csakis összefüggő jelenségek tömeges jelentkezése az.* A vizsgálatok eredményeként sikerült meghatározni az új stílus két történeti rétegét, a korai és a kifejlett stíluscsoportot egymástól elkülöníteni. Részletesen tájékozódhatunk a verbunkos zene hozadékaról, a népszínművek, a népies műdalok, a csárdás, a nyolcados alaplűktetésből augmentálódott 4/4-es ütem és a pontozott ritmus inspiráló hatásáról. Mindeközben lenyűgöző mennyiségben találunk irodalmi, irodalomtörténeti, történelmi utalásokat, szembesülünk a katonaságnak, a korabeli háborúknak a kormeghatározásban és ezzel együtt az új stílus kialakulásában betöltött

nélkülözhetetlen szerepéről. A Magyar Királyság különböző területeiről összetoborzott katonaság a különböző helyi hagyományban felnőtt fiatalok olvasztótégelyeként működött, melynek eredményeként a kor életérzésének immár sokkal egységesültebb hangja szólalt meg az új stílusú dallamokban.

Bereczky szisztematikusan feltárja a Bartók által leggyakoribbként rögzített négy sorszerkezet elterjedésének időbeliségét, egymásutániségét. Ugyanakkor a kutató óvatosságával fogalmaz ellenállva az egyes kiadványok, kéziratok és események által szolgáltatott pontos évszámok csábításának, idézem:

„Annak az új stílusnak tehát, amit Bartók következetesen két ismertetőjeggyel – az architektonikus szerkezettel és az alkalmazkodó pontozott ritmussal – jellemzett, az autochton magyar népzében 1879-ben látjuk föltűnni első jelét. Természetesen igen nehéz és igen kockázatos, sőt valósággal lehetetlen is valamely stílusnak egy népzében való megszületését konkrét évszámhoz kötni. Nem is szabad stílus esetében születésről, hanem csak kialakulásról beszélni, amihez természetesen hosszabb időszak szükséges. Idéztük már fentebb Vargyas szavait, aki szerint a stílus „összefüggő jelenségek tömeges jelentkezése”. [...] A karakterisztikus jegyek *egyszeri* előfordulása tehát még nem stílus, ám ha ezt az egyszeri fölbukkanást ezeknek a jegyeknek egyre *sűrűsödő*, egyre tömegesebbé váló *együttes* előfordulása követi, akkor az első föltűnés évszáma mégiscsak mond nekünk valami lényegeset a stílus kialakulásának idejéről.” (idézet vége)

Gyönyörűen egybevág ez az eredmény az új stílus korának korábbi, Bartók, Kodály és Vargyas által adott meghatározásával. Bartók és Kodály a XIX. század második felére, illetve az utolsó évtizedekre teszi a nagy fordulatot, amikor a korszak életérzése stílussá jegecesedik, és a XX. század első évtizedére eléri virágkorát. Vargyas is a századfordulóra teszi virágzását, ahogy azt egyébként nagyon érzékletesen a Bereczky-kötetek elején virágba borult vadkörtefa fényképe jelképezi. Történetileg, dokumentálhatóan mindössze 60 év, két emberöltő, amíg a korai új stílustól, a kis ambitusú, még csak nyolc szótagos soroktól eljutunk az I. világháború nagy hangterjedelmű, 14-nél is nagyobb szótagszámú, 4/4-essé szélesedett, alkalmazkodó ritmusúvá vált sorokból építkező kifejtett változatig. Hasonlóan nagy ívű fejlődéssel állunk tehát szemben, mint ahogy – zenetörténeti párhuzamot említve – a XIX. század elejének funkciós harmóniavilágától a század végére eljutunk e harmóniarend felbomlásáig, a tizenkétfokúság esztétikai valóságáig. Ahogy a romantikában a *style hongrois* az első műzenei, tömeges megjelenése egy közérthetően magyar, népszerű zenének, amit még ma is mindenki annak érez, úgy a zenei folklórban ennek letéteményese egyértelműen a magyar új stílus.

Zenei rendjében Bereczky a stílustörténeti vizsgálatok eredményeit alakítja logikus rendszerre összesen hat zenei összetevő alapján. A hierarchiában a csoportosítás első szempontja a hagyományos régies és az új, alkalmazkodó pontozott ritmika két nagy tömbbe osztást eredményezett, azaz első lépésként Bereczky elkülönítette a szerkezetében már új stílusú (AA⁵BA, AA⁵A⁵A, AABA, ABBA), de ritmikájukban, dallamalkotásukban még nem új stílusú vonásokat mutató dallamokat azoktól, melyek már ez utóbbiak szerint is azok. A második szempont a sablonos, illetve szabad, kötetlen ritmusú sorvégződéses mentén adja a további osztást. A kötetlen zárlat nagy többségben a régies ritmikájú rubato és az egyenletes, változatlan ritmusú tempo giusto dallamokhoz társul. E két paraméter, a régies ritmika és a kötetlen sorzárlat együttes megléte adja a korai új stílusú, a sablonos zárlat és az alkalmazkodó tempo giusto ritmika együttese pedig a kifejtett új stílusú dallamok tömbjét. Bereczky kutatásai ugyanakkor kimutatták, hogy a ritmika és a sablonos sorzárlat más-más tényezők eredőjeként alakult ki, azaz nincsenek szigorúan egymáshoz kötve, egymástól elkülönülten is megjelenhetnek. A korai és a kifejtett új stílus tömbjei között tehát átmenetek léteznek, amelyek számukból adódóan jogosultak a rendszerszintű megjelenítésre. Így négy

alapvető tömb alakult ki: régi ritmika és kötetlen zárlat, régi ritmika és sablonos zárlat, új ritmika kötetlen zárlattal és új ritmika sablonos zárlattal. Ezeken belül ismét két-két alosztás történt a kis és nagy ambitus mentén. Az elsőbe tartoznak azok a dallamok, amelyekben a kezdősor hangterjedelme nem éri el az oktávot, a másodikba, amelyekben igen és meg is haladja azt. Az ekként előállt most már összesen nyolc tömböt további két vagy három részre lehetett osztani a jellemző szótagszámok szerint, úgymint alacsony, közepes és magas szótagszámúak. A korábbi rendezések tapasztalatából tudjuk, hogy a szótagszám szerinti szétosztás az azonos típusba tartozó dallamok szétosztásának veszélyét hordozza magában. Ezért Bereczky is indokolja osztályozásának ezt a részét, idézem:

„Az egyértelmű, hogy a népzenei rendezésben a szótagszámok szerint való osztályozás, vagyis minden egyes szótagszámnak külön skatulyaként való használata csak ideiglenes megoldás lehet, melyen a további rendezéseknek át kell lépniük. A típusok rokonsági körei ugyanis átnyúlnak a szótagszámhatárokon. Mindazáltal csak bizonyos határokon belül!” (idézet vége)

Az új stíluson belül azonban három jellemző szótagszámcsoport elkülönülését tapasztalta, így a hármas felosztásban egy-egy csoport alá több szótagszám tartozik: az alacsonyba az 5, 6, 7, 8, a közepesbe a 9, 10, 11, 12 és a magasba a 13 vagy annál nagyobb szótagszámú dallamok. A kis ambitusú dallamoknál megtaláljuk mind a három csoportot, a nagy ambitusúaknál csak kettőre, a közepes és magas szótagszámúakra van példa. A rendezésnek ezen szintjén, a szótagszámcsoportokkal összesen 20 tömbre ágazik szét az anyag. A következő szint a sorhosszúság, a mérőegységek száma alapján osztja a dallamokat, míg végül az utolsó, a 6. kritérium a plagális (azaz az alsó kvintet érintő), illetve az autentikus (azaz a jellemzően a záró hang felett mozgó) dallamokat választja szét. A rendezés hierarchiájának megfelelően a típusok számozása sok mindent elárul magáról a dallam jellemzőiről, a négy első számjegy konkrét zenei információt hordoz.

Az új stílus zenei rendjének ismertetését követően a négy kötetben közreadott típusok és dallamok gazdag mutatóit találjuk: a típusok akadémiai népdal-gyűjteménybeli számának megfeleltetése a közreadásban adott típusszámokkal (ezek a kiadás szerinti sorrendet mutatják 1–1600), majd szótagszám, kadencia, forma, hangsor, gyűjtési helyek (települések, megyék) és szöveg szerint kereshetünk a dallamtípusok-dallamok között. Az új stílus dallamvilága (A dallamtípusok rendje) fejezetcímmel ezt követően az első kötettől a negyedik kötetig bezárólag a lefektetett zenei rendnek megfelelően sorjáznak az egy-két dallampéldával bemutatott típusok. Az egyes típusokhoz, illetve dallamokhoz szükség szerint rövid leírás társul az eredetre, elterjedésre, történeti forrásokban való előfordulására vonatkozóan. A régebbi magyar tudományos kiadványok hagyományát őrizve a négy kötetre vonatkozóan tartalomjegyzéket, a rövidítések és a hivatkozott irodalom jegyzékét, valamint a dallampéldák hely, gyűjtők és szövegkezdet szerinti mutatóit a negyedik kötet végén találjuk. A könyvhöz DVD-ROM melléklet is tartozik, ami az új stílussal való élményszerű ismerkedést 1931 dallam eredeti hangfelvételével biztosítja.

Nemzetközi viszonylatban is egyedülálló a magyar népzene kutatás zenei alapú rendezésének a hagyománya, amelyhez tudós elődeink zeneszerzői énje szolgáltatva az ösztönző erőt. Ez a látás- és gondolkodásmód vezetett el valójában a népzene történeti rétegeinek meghatározásáig, a Kodály által megfogalmazott népzene- és zenetörténeti kutatások szinergiáinak folyamatos, kutatói generációkon átívelő felhasználásáig. Igazi hungarikumról beszélhetünk, amelynek az új stílus Bereczky-féle rendezése újabb jelentős állomása, hiszen a történeti dokumentumokat és tényeket a zenei elemzéssel összehasonlító vizsgálatok vezettek el magának a rendszernek a kialakításához, amely egyidejűleg mutatja a zenei hasonlóságokat, és utal a történeti kialakulás, fejlődés folyamatára.